

**Differences of Translation in the Field of Chromonyms in two
Romanian Versions of the Bible: BB 1688 and Anania 2001.
An Attempt of Typology**

**Divergences de traduction des chromonymes dans deux versions
roumaines de la Bible: BB 1688 et Anania 2001. Essai de typologie**

**Divergențe de traducere a cromonimelor în două versiuni biblice
românești: BB 1688 și Anania 2001. Încercare de tipologie**

dr. Silvia Nicoleta BALTĂ
Universitatea « Alexandru Ioan Cuza », Iași
silvia_balta@yahoo.com

Abstract

Differences of translation of the chromonyms can be identified in the Romanian versions of the Bible. The article presents a typology of differences in two Romanian editions (BB 1688 and Anania 2001) and seeks to justify them in permanent confrontation with the textual sources. The examples analysed here demonstrate that the differences are due to errors in the handwritten copies of the biblical text, to the influence of other biblical editions and to the necessity of rendering the message of the original texts of Scripture into clear Romanian.

Résumé

Dans les versions roumaines du texte biblique on peut identifier des divergences de traduction des chromonymes. L'article présente une typologie de ces divergences, enregistrées dans deux éditions de la Bible en langue roumaine (BB 1688 et Anania 2001), et cherche à les justifier, se rapportant en permanence aux sources textuelles. Les exemples proposés montrent que les différences sont dues à des erreurs de copie des manuscrits, à l'influence d'autres éditions bibliques et au besoin ressenti par le traducteur de rendre le texte plus clair.

Rezumat

În versiunile românești ale textului biblic pot fi identificate o serie de divergențe de traducere a cromonimelor. Articolul prezintă o tipologie a acestor divergențe, înregistrate în două ediții ale Bibliei în limba română (BB 1688 și Anania 2001) și urmărește să le justifice prin raportare permanentă la sursele textuale. Exemplele propuse arată că divergențele se datorează copierii greșite a manuscriselor, influenței altor ediții biblice sau necesității de a reda textul cât mai clar în limba română.

Key-words: translation, chromonyms, Bible

Mots-clés: traduction, chromonymes, Bible

Cuvinte-cheie: traducere, cromonime, Biblie

1. Traducerea textului biblic. Considerații generale

În ciuda controverselor care au existat și continuă să caracterizeze cercetările din sfera textului biblic, specialiștii din domeniul traductologiei admit în unanimitate că traducerea Bibliei în limbile popoarelor nu este o traducere oarecare. În primul rând pentru că, în majoritatea cazurilor, se traduce un text care este la rândul lui o traducere, cu referire aici la *Vechiul Testament*, în al doilea rând pentru că există un decalaj cronologic important între perioada redactării textului original și momentul efectuării traducerilor, aspect care poate crea o serie de dificultăți traducătorului în decodificarea corectă a mesajului biblic. Mai mult decât atât, traducerea Bibliei, text considerat sacru [1] în creștinism și iudaism, aduce în prim-planul discuției întrebări referitoare la canon („ce anume se traduce?”) și metoda sau metodele de traducere („cum se traduce?”). După cum bine se știe, dezbaterile pe tema modalităților sau a tehnicilor de traducere a textului sacru a făcut să curgă multă cerneală încă din Antichitate, perioadă în care se vorbește despre două direcții principale de abordare: 1) traducerea literală – își propune să respecte litera textului sursă, respectarea formei originalului fiind garantul sacralității cu care este investit, și 2) traducerea liberă, al cărei obiectiv îl constituie respectarea spiritului textului original, a mesajului pe care acesta îl transmite. Dacă cele două tipuri de traducere există autonom doar la nivel teoretic, studiile consacrate traducerii textului biblic, și nu numai, au demonstrat că textele traduse nu pot fi rezultatul exclusiv al unei singure metode [2]. Făcând abstracție de cazurile extreme sau „patologice”, se poate admite, fără a exagera, că orice traducere este produsul unui compromis de metodă, prin care înțelegem că traducătorul recurge în grade diferite la ambele modalități de transpunere într-un alt idiom, anume la ceea ce specialiștii numesc traducere literală sau lingvistică, respectiv traducere liberă sau interpretativă [3]. Există așadar texte în care predomină perspectiva literală și texte în care abordarea este una dominant interpretativă [4].

Privită ca interpretare, traducerea textului biblic, a oricărui alt text de altfel, nu este o operație încheiată sau definitivă. Rezultatul procesului de traducere, întotdeauna ancorat în timp (context istoric) și spațiu, reflectă o anumită orientare lingvistică și culturală (ideologică uneori), ceea ce explică de ce o traducere efectuată în secolul al XVII-lea, de exemplu, nu coincide sub diverse aspecte cu o traducere realizată în secolul al XX-lea. În aceeași ordine de idei, întreprinderea unei traduceri precum cea a textului biblic este motivată de un obiectiv principal și orientată spre un anumit tip de receptor, deosebirile la nivelul celor două paliere amintite putând antrena unele revizuri și soluții interpretative sau traductologice particulare de la o ediție la alta. Pe de altă parte, traducătorul, în calitate de mediator între două idiomuri și culturi mai mult sau mai puțin diferite, nu poate fi izolat de contextul cultural, istoric și intelectual din care face parte, și nici nu poate face abstracție de o anumită tradiție de interpretare a Sfintei Scripturi [5].

Pornind de la aceste observații este clar că cercetarea traducerilor biblice în general este deosebit de complexă. În afara motivelor deja amintite, există o serie de dificultăți ale analizei textului biblic ce țin de filiația traducerilor sau a surselor folosite, aspect extrem de important mai ales în cercetările de tip comparativ. Traducerile românești ale Bibliei dau seama de această situație. Majoritatea recurg la un text de bază, dar fac apel și la alte traduceri / revizuri existente în epocă. Cât de complicată poate deveni o asemenea rețea de surse ne-o demonstrează unele ediții moderne românești din secolului al XX-lea, a căror analiză minuțioasă scoate la lumină așa-numitul „viciu de viziune și metodă” [6], acesta din urmă constând în amestecul arbitrar și nu confruntativ al surselor.

În contextul teoriilor moderne ale traducerii, analiza cromonimelor (cuvinte care exprimă sau sugerează ideea de culoare) din perspectivă comparativ-traductologică ar putea părea nejustificată. Potrivit cercetărilor de traductologie, nivelul de bază de la care trebuie pornit în procesul de echivalare nu poate fi cel lexical, ci un nivel de rang superior precum nivelul propozițional sau frazal. În realitate, abordarea propusă în lucrarea de față este pe deplin pertinentă dacă se are în vedere specificul traducerilor biblice românești și contextul în care acestea au fost publicate. Așa cum susțin specialiștii, vechile traduceri ale textelor biblice românești stau fundamental sub semnul literalității, apreciere valabilă însă și pentru edițiile recent apărute [7]. Dacă analiza comparativă în

sfera cromonimelor sau a denumirilor pentru culori își găsește astfel o justificare, trebuie subliniat că aceasta nu poate fi corect înțelesă decât ținând cont de complexitatea fenomenului traductologic. Traducerea este în fond o formă de interpretare, după cum am subliniat anterior; traducerea este însă și un act de negociere lingvistică prin care posibilitățile de exprimare ale limbii în care se traduce sunt supuse unui examen critic și selectiv în urma căruia traducătorul optează pentru soluția pe care o consideră cea mai potrivită în funcție de factori multipli (lingvistici și extralingvistici [8]), dar și cu grila sa de receptare a textului. În felul acesta, traducerea Bibliei în limba română trebuie privită ca fiind rezultatul unui proces deosebit de complex în care așa-numita lege a compensației joacă un rol important și în care corespondențele formale (*formal correspondence*) coexistă cu echivalările dinamice (*dynamic equivalence*) [9].

2. Analiză contrastivă: BB 1688 – ANANIA 2001. Studii de caz

Cele două ediții ale Bibliei supuse analizei contrastive, BB 1688 și ANANIA 2001, marchează două momente importante din istoria traducerilor și revizuirilor în limba română a Sfintei Scripturi: BB 1688 pentru că reprezintă prima ediție integrală a Bibliei în spațiul cultural românesc, iar ediția ANANIA 2001 pentru că este rezultatul unui efort individual de traducere, o întreprindere ambițioasă și riscantă în egală măsură, care urmărește să restituie textului grecesc (cu referire la *Vechiul Testament*) autoritatea de care s-a bucurat în trecut. Trebuie precizat că textul publicat în 2001 ia naștere ca reacție la tipărirea edițiilor sinodale de la jumătatea secolului al XX-lea, versiuni biblice care fac apel la textul original ebraic. Cât de mult a reușit autorul să-și atingă obiectivul este o chestiune la care numai analiza comparativă cu originalul grecesc poate oferi un răspuns.

Între cele două ediții există așadar un punct de legătură oferit de criteriul sursei folosite pentru *Vechiul Testament*. Se pare că ambele traduceri pornesc de la textul grecesc. În realitate, deosebirile sunt cu mult mai importante decât par la prima vedere și privesc, la nivelul ansamblului textual, o serie de parametri: stabilirea edițiilor folosite, a numărului lor, a așa-numitei „filosofii” de traducere (modul în care autorii-traducători înțeleg procesul traductologic), a motivelor care au stat la baza întreprinderii traductologice privite în raport cu finalitatea pragmatică a receptării textului etc. Deși am folosit termenul *traducere* cu referire la cele două texte supuse analizei, trebuie precizat totuși că edițiile sunt, de fapt, revizuirii și nu traduceri propriu-zis primare. În cazul textului de la București, revizorii au „îndreptat” sub diverse aspecte traduceri deja existente – Ms. 45 și NTB 1648 [10]. În cazul ediției ANANIA 2001, prin simplul fapt că autorul precizează în introducerea lucrării că versiunea sa este întocmită prin metoda comparativă și că folosește 13 ediții românești și străine ale Bibliei, este evident că rezultatul muncii sale trebuie interpretat ca o sinteză, o revizuire implicită, nu a unui singur text, ci a mai multora. Cuvintele autorului sunt argumente în acest sens:

„Ostenitorul versiunii de față le este profund recunoscător tuturor celor ce, de-a lungul a trei secole, au tradus sau revizuit Biblia în limba română. El s-a străduit ca neîmplinirile unora să fie corectate prin izbânzile altora și să alcătuiască astfel un text credincios originalului și potrivit cu vârsta de acum a limbii române, evitând atât literaturizarea, pe de o parte, cât și juxtalinearitatea, pe de alta”.

Prin urmare, obiectivul principal al ediției ANANIA 2001 stă sub semnul necesității „de a restaura, pentru *Vechiul Testament*, prezența și autoritatea *Septuagintei* în tradiția biblică românească”, aspect la care se adaugă și o componentă de natură lingvistică. Sunt obiective pe care autorul și le stabilește în demersul său și le face cunoscute cititorilor, care nu au fost însă suficient evaluate în studiile consacrate acestei ediții. Se pare că folosirea de către traducător a unui număr mare de texte prezintă, pe lângă avantaje, și o serie de riscuri de metodă, dintre care amintim aici așa-numitul amestec neconfruntativ al surselor stabilit în mod convingător de Bădiliță [11].

La 1688, obiectivul publicării, deși pare mai modest, importanța lui în cadrul tradiției biblice românești este incontestabilă. Revizorii textului de la București urmăresc în primul rând să tipărească în limba română textul biblic în integralitatea lui, eveniment de mare importanță culturală

în urma căruia numele domnitorului Șerban Cantacuzino, inițiatorul proiectului, avea să rămână întipărit în istoria creștinismului românesc și a culturii în general. Cândea (1979) arată că proiectul, realizat sub presiunea timpului, redă o versiune scurtă a Ms. 45, renunțând la observațiile de natură critică prezente în revizuirea adusă textului lui Milescu. Se pare că aportul revizorilor de la 1688 stă, din punct de vedere metodologic, sub semnul activității filologice de actualizare din punct de vedere lexical îndeosebi, a textelor folosite (traduceri românești). Chestiunea receptării de către publicul larg, la care se face în trecut referire în una din prefețele ediției, este neglijată sistematic, dovadă că produsul final manifestă un grad ridicat de fidelitate față de litera textului grecesc [12]. Intervențiile aduse Ms. 45 și NTB 1648 deși nu sunt nici numeroase și nici majore atestă faptul că activitatea întreprinsă de frații Greceni este, în principal, una de revizuire lingvistică fie prin eliminarea unor regionalisme, fie prin adoptarea tiparelor sintactice ale limbii grecești. Problematika actualizării limbii va fi permanent avută în vedere în edițiile ulterioare ale BB 1688 (cf. introduceri și prefețe), aspect datorat unui mod diferit de înțelegere a finalităților traducerii. Atenția acordată receptării textului de către publicul larg devine esențială și ilustrează că, pentru autorii-traducători sau autorii-revizori, limba nu este un fenomen static, ci dinamic, un fenomen supus unor remodelări permanente sub influența unor factori multipli.

Stabilim că problematica cromonimelor din cele două ediții supuse analizei comparative poate fi privită din perspectiva concordanțelor, a similarităților și a divergențelor de traducere, clasificare stabilită fundamental pe baza criteriului lexical-formal. Acest prim nivel de clasificare nu poate conduce la o imagine corectă a analizei comparative din cele două ediții dacă nu este avută în vedere și componenta semantică.

Ne oprim în rândurile de mai jos asupra câtorva exemple ilustrative pentru ceea ce am numit divergențe de traducere. Stabilirea acestora are la bază, într-o primă etapă, criteriul privitor la prezența sau absența denumirilor pentru culori în/din același context verbal. O asemenea clasificare nu ilustrează decât în mică măsură complexitatea relațiilor care se stabilesc între cele două ediții analizate aici din perspectivă traductologică. Se impune astfel o nuanțare a criteriilor de identificare. Pe baza unor considerente de ordin calitativ și cantitativ în exprimarea cromonimelor pot fi identificate în analiza comparativă a BB 1688 și a ediției ANANIA 2001 următoarele tipuri de divergențe:

- 1) numai în una din cele două ediții supuse analizei este prezentă referința cromatică (Fac. 9:3, Fac. 25:30, Cânt. 4:2, Est. 1:6/7, Plâng. 4:7, Apoc. 12:3, etc.);
- 2) în ambele ediții este exprimată ideea de culoare, dar numai în una dintre ele este redată explicit (Ieș. 4:6, Ieș. 25:5, Ieș. 26:14, Ieș. 35:7, Ieș. 36:16, Ieș. 39:33, Num. 4:6,8,9,10,11,12,14,25, Num. 12:10, 4 Reg. 5:27, etc.);
- 3) în ambele ediții este redată ideea de culoare, însă numărul referințelor cromatice diferă de la o ediție la alta (Lev. 13:19,24,43, 2 Paralip. 2:6/7, etc.);
- 4) ambele ediții exprimă ideea de culoare, însă recurg la unități lexicale diferite (excludem situațiile în care unitățile lexicale aparțin aceleiași familii de cuvinte, pe care le includem în categoria similarităților de traducere (Lev. 13:31,32,36, 1 Reg. 16:12, 1 Reg. 17:42, Is. 1:18, 1 Mac. 4:23, Ioan 19:2, Apoc. 6:4,8, etc.).

Simpla constatare a acestor divergențe nu reprezintă decât un prim obiectiv al analizei. Consultarea textului original grecesc și, eventual, a edițiilor biblice pe care traducătorii sau revizorii le-au avut la dispoziție, este indispensabilă unei analize corecte.

2.1. Versetul Fac. 25:30 ilustrează prima categorie de divergențe din cele enunțate mai sus. În acest exemplu, numai una din cele două ediții românești recurge la o referință cromatică, anume ediția din 2001 (referința este prezentă de altfel și în textul grecesc, vezi ediția critică RAHLFS, *με ἀπὸ τοῦ ἐψήματος τοῦ πυρροῦ τούτου*):

Și zise Isaf către Iacov: „Gustă-m den fiertura acestui grâu, pentru că slăbesc.” Pentru aceea să numi numele lui Edom (BB 1688)

Și a zis Esau către Iacob: „Dă-mi să mănânc din această fiertură roșie, că sunt hămesit!” Iată de ce s'a numit el Edom (ANANIA 2001).

Cum se explică faptul că în BB 1688 nu este înregistrată referința la culoarea roșie, care ar motiva atribuirea celui de-al doilea nume al lui Isaf (originea numelui propriu Edom este pusă în relație cu ebr. *adom* „roșu” [13])? Așa cum am subliniat anterior, *Vechiul Testament* din ediția BB 1688 este o revizuire a Ms. 45. Compararea manuscrisului cu textul de la 1688, revizuire atribuită fraților Greceni, arată că aceștia din urmă preiau soluția de traducere propusă în Ms. 45 (în această versiune, poate fi citit *fiertura acestui grâu*) pentru că ea corespunde și ediției FRANKF. (vezi și SEPT. VENEȚIA 1687), pe care revizorii au folosit-o ca material de control.

Cum ajung revizorii manuscrisului lui Milescu la această echivalare, este o întrebare la care ne propunem să răspundem făcând apel la sursele folosite. Reamintim că Ms. 45 este rezultatul revizuirii traducerii lui Milescu comparată îndeosebi cu ediția FRANKF. Se pare totuși că revizorii au făcut apel și la alte ediții ale textului grecesc [14], dintre care una s-a bucurat de o atenție specială. Este vorba de o ediție englezească a textului grecesc, anume SEPT. LONDINI 1653, pe care revizorii au consultat-o (primele 12 cărți biblice) pentru că nu aveau la dispoziție textul integral tipărit la Frankfurt în 1597 [15]. În această ediție apare referința cromatică identificată în Fac. 25:30 din ediția ANANIA 2001 (cf. adjectivul gr. *πυρρός*), ceea ce înseamnă fie că revizorii Ms. 45 nu au sesizat diferența dintre traducerea lui Milescu și textul ediției englezești, fie că au optat în mod conștient pentru ceea ce oferea textul milescian. Cea de-a doua variantă pare mult mai plauzibilă, în condițiile în care revizorii erau conștienți de neajunsurile metodei lor de lucru. Atitudinea este clar exprimată în *Cuvântul către cetitor*, text în care se indică, pe de o parte, motivele pentru care revizorii fac apel la ediția SEPT. LONDINI 1653, deși constată multe divergențe între cele două ediții ale textului grecesc, și, pe de altă parte, poziția pe care aceștia o adoptă față de textul stabilit de Milescu (revizorii își propun să respecte tălmăcirea milesciană, adăugirile aduse textului fiind marcate prin paranteze unghiulare și alte indicații convenționale [16]).

Este interesant de remarcat că referința cromatică este absentă și din Ms. 4389, traducere efectuată după o ediție slavonă a Bibliei, realizată la Ostrog în 1581, dar care a cunoscut și influența traducerii lui Milescu [17]. Absența referinței cromatice din manuscrisul original al lui Milescu, dacă admitem această situație ca fiind reală, în ciuda faptului că documentul original nu poate fi consultat, își găsește explicația în textele folosite de traducător. Analiza exclude influența traducerii latinești a Bibliei (cf. VULG.) care recurge în versetul analizat la adjectivul cromatic *rufus* sau a traducerii slavone de la Ostrog (cf. Ms. 4389).

Răspunsul nu-l poate oferi decât ediția FRANKF., text asupra căruia Milescu și-a concentrat activitatea de traducere. Textul s-a bucurat în epocă de mare apreciere, fiind retipărit, câteva decenii mai târziu, la Veneția (SEPT. VENEȚIA 1687) din inițiativa domnitorului Șerban Cantacuzino. În această ediție echivalentul rom. *grâu* din Ms. 45 și BB 1688 este substantivul gr. *πυρός*, „wheat, Triticum vulgare” (cf. LSJ). Asemănarea formală a substantivului amintit cu adjectivul gr. *πυρρός*, prezent în ediția modernă RAHLFS sau SEPT. LONDINI 1653, este izbitoare. Observația conduce la ipoteza că absența referinței cromatice din Ms. 45 și BB 1688, pusă pe seama traducerii lui Milescu, se datorează ediției grecești care a stat la baza activității traductologice. Admițând că ediția critică modernă (RAHLFS) redă cu fidelitate pentru acest caz textul biblic original (grecesc), afirmație întărită de traducerea latinească (cf. VULG.) și de originalul ebraic (cf. BIBL. JÉR.), stabilim că absența referinței cromatice din ediția FRANKF., ulterior preluată în SEPT. VENEȚIA 1687, se datorează unei greșeli de copist, care în loc să citească *πυροῦ* „roșu” a citit și scris *πυροῦ* „grâu”, modificând astfel sensul urmărit de textul original. Neatenția copistului imprimă versetului o altă lectură care pare că nu se justifică în totalitate din punct de vedere semantic. Modificarea adusă, deși perfect integrabilă (gramatical și semantic) la nivelul sintagmei și al propoziției, devine

problematică la nivelul versetului, deoarece raportul causal-consecutiv pe care acesta este construit se pierde.

Iată, aşadar, care sunt explicațiile posibile care au putut conduce la absența referinței cromatice din textul BB 1688. Abaterea de la litera și spiritul textului original grecesc a fost sesizată în revizuirile aduse mai târziu textului de la București. Edițiile ulterioare momentului 1688, fie că se înscriu direct sau indirect în descendența textului de la București (MICU 1795, BIBL. 1819, FILOTEI, ȘAGUNA, BIBL. 1914), fie că au avut într-un fel sau altul acces la acest text (VULG. BLAJ 1760-1761, HELIADE 1858, BIBL. 1874, CORN. 1921, BIBL. 1936, RADU-GAL. 1938, BIBL. 1944, BIBL. 1968), fac toate referire la culoarea ROȘU, exprimată lingvistic fie prin adjectivul simplu *roșu*, fie prin derivatele *roșiatic* sau *roșcat*, recuperându-se astfel amintita coeziune frazală propusă de textul inițial. Conchidem astfel că BB 1688 rămâne fidelă, cu referire strictă la ocurența supusă analizei, manuscrisului folosit ca bază a revizuirii (Ms. 45), ilustrând astfel o atitudine particulară a revizorilor în procesul stabilirii textului final.

2.2. Cea de-a doua categorie de divergențe de traducere identificate în analiza comparativă a BB 1688 și a ediției ANANIA 2001 se justifică prin modul în care este exprimată referința cromatică. Două posibilități sunt avute în vedere, anume modalitatea directă și modalitatea indirectă sau aluzivă de exprimare a ideii de culoare.

În câteva versete care fac referire la lepră (Ieș. 4:6, Num. 12:10, 4 Reg. 5:27), cele două ediții supuse analizei recurg la modalități diferite de redare a imaginii cromatice. BB 1688 rămâne fidelă textului original grecesc, exprimând ideea de culoare în mod aluziv prin intermediul unei structuri comparative, pe care o regăsim de altfel și în ediția ANANIA 2001, dar în câteva contexte în care joacă un rol specificator sau explicativ pe lângă cuvântul cromatic *alb*:

Și zise lui Domnul iarăș: „Bagă mâna ta în sânul tău!” Și băgă mâna lui în sânul lui, și scoasă mâna lui din sânul lui, și să făcu mâna lui plină de bubele stricăciunii, ca zăpada (BB 1688) – Și i-a mai zis Domnul: „Vâră-ți mâna'n sân!” El și-a vârât mâna'n sân. Dar când a scos'o din sân, iată că mâna îi era albă de lepră, ca zăpada (ANANIA 2001)

Și iată Mariam, stricată, ca zăpada. Și căută Aaron cătră Mariam; și iată, stricată era (BB 1688) – A plecat și norul de deasupra cortului, și iată că Mariam era leproasă, [albă] cum e zăpada. Aaron s'a uitat la Mariam, și iată că era leproasă! (ANANIA 2001)

„Și leprea lui Neeman se va lipi întru tine și întru seminția ta în veac.” Și ieși de la fața lui stricat ca zăpada (BB 1688) – Leprea lui Neeman se va lipi de tine și de urmașii tăi pe'ntotdeauna!” Și a plecat acela de dinainte-i alb de lepră, ca zăpada (ANANIA 2001).

Deși în ambele versiuni este prezentă structura comparativă *ca zăpada*, corespondentă gr. *ὡσεὶ χιὼν* (cf. RAHLFS), având menirea de a exprima în mod aluziv o imagine cromatică, se constată totuși că în ediția ANANIA 2001 comparația glosează o referință cromatică anterior menționată prin sintagma *alb(ă) de lepră* (cf. Ieș. 4:6, *mâna îi era albă de lepra, ca zăpada*; cf. 4 Reg. 5:27, *și a plecat acela de dinainte-i alb de lepră, ca zăpada*) sau indică o culoare anume (cf. Num. 12:10, *[albă] cum e zăpada*), cuvintele cromatice fiind absente din textul original grecesc [18]. Intenția de a reda cât mai explicit imaginea cromatică este evidentă în ediția ANANIA 2001 și identificabilă în cazul exemplului din Num. 12:10 (traducătorul include adjectivul *alb* între paranteze drepte, metodă rezervată cuvintelor și sintagmelor absente din textul original, dar necesare unei înțelegeri corecte a textului) [19]. În Ieș. 4:6 și 4 Reg. 5:27, soluția adoptată de Î. P. S. Bartolomeu Anania corespunde cu traducerea propusă în câteva ediții biblice românești consultate de traducător: BIBL. 1936, RADU-GAL. 1938, BIBL. 1944. Opțiunea sa pentru expresia *alb de lepră, ca zăpada* trebuie interpretată, privind situația de pe poziția traducătorului, ca fiind cea mai bună echivalare pe care o ofereau edițiile românești consultate, identificată, poate, și în alte traduceri străine (cf. BIBL. JÉR., 4 Reg. 5:27, *blanc de lèpre comme la neige*), în vederea îndeplinirii obiectivului inițial stabilit, acela de a reda cât mai clar mesajul din textul original. În cazul exemplului din Num. 12:10, se pare că

traducătorul s-a lăsat influențat în mai mică măsură de edițiile biblice avute la dispoziție, preferând să redea în manieră personală ideea cromatică propusă de originalul grecesc (vezi *supra*).

2.3. În *Leviticul* (cap. 13) sunt relatate câteva episoade referitoare la apariția și vindecarea leprei la oameni și pe îmbrăcăminte. Capitolul este bogat în referințe cromatice, dintre care câteva rețin atenția la o analiză comparativă. Compararea versetelor Lev. 13:19,24,43 din BB 1688 și ANANIA 2001 oferă exemple pentru un al treilea tip de divergențe de traducere, stabilit pe baza numărului diferit de cromonime înregistrate în cele două ediții. Divergența constă în faptul că BB 1688 recurge la două referințe cromatice distincte, aflate în relație de coordonare disjunctivă (*stricăciune albă au roșiatică*, Lev. 13:19,24; *vedearea pipăirii albă au roșiatică*, Lev. 13:43), iar ANANIA 2001 face apel fie la un compus adjectival (*pata cu luciu alb-roșiatic*, Lev. 13:19; *pată lucie roșiatică-albicioasă*, Lev. 13:24), fie la o structură echivalentă semantic unui compus substantival (*umflătura răniilor (...) e de un alb care bate-n roșu*):

BB 1688:

Și se va face în locul ranii struncinătură albă, au stricăciune albă au roșiatică, și se va arăta preotului (Lev. 13:19)

Și trup, de se va face în piala lui ardere de foc și să va face în piala lui celui bolnav, cel însănătoșat de ardere, lucind stricăciune albă, au roșiatică, au să albeaște (Lev. 13:24)

Și va vedea pre el preotul și, iată, vedearea pipăirii albă au roșiatică, în pleasă au în târcăvirea lui, ca un chip de stricăciune în piala trupului (Lev. 13:43)

ANANIA 2001:

Dar pe locul bubei s'a ivit o umflătură albă sau o pată cu luciu alb-roșiatic, să se arate preotului (Lev. 13:19)

Dacă trupul cuiva are pe piele o arsură de foc și dacă'n locul arsurii vindecate se va ivi o pată lucie roșiatică-albicioasă sau albă (Lev. 13:24)

Preotul îl va cerceta: de va vedea că umflătura răniilor de pe pleșuvia lui din față sau din spate e de un alb care bate'n roșu, cu aceeași înfățișare ca a leprei de pe piala trupului (Lev. 13:43).

Cum se explică această divergență în edițiile românești supuse analizei? Folosirea unor ediții diferite ale textului original grecesc ar putea constitui un posibil răspuns la întrebarea formulată mai sus. Ipoteza nu este lipsită de temei după cum arată analiza textuală comparativă a SEPT. LONDINI 1653, textul la care recurg revizorii Ms. 45, folosit de frații Greceni în stabilirea ediției de la București (1688), cu ediția critică modernă RAHLFS, consultată de traducătorul ediției ANANIA 2001:

SEPT. LONDINI 1653:

τηλαυγής λευκαίνουσα ἢ πυρρόζουσα (Lev. 13:19)

τηλαυγές λευκόν, ὑποπυρρόζον, (ἢ ἔκλευκον) (Lev. 13:24)

ἀφῆς λευκή ἢ πυρρόζουσα (Lev. 13:43)

RAHLFS:

τηλαυγής λευκαίνουσα ἢ πυρρόζουσα (Lev. 13:19)

τηλαυγές λευκόν ὑποπυρρόζον (ἢ ἔκλευκον) (Lev. 13:24)

ἀφῆς λευκή πυρρόζουσα (Lev. 13:43).

Se poate constata, pe de o parte, că în ediția din secolul al XVII-lea raportul disjunctiv este exprimat clar în Lev. 13:19 și Lev. 13:43 (în Lev. 13:24, raportul disjunctiv ar putea fi dedus din contextul

mai larg, vezi prezența gr. η') și, pe de altă parte, că ediția modernă a textului grecesc recurge o singură dată la conjuncția gr. η' „sau” în Lev. 13:24. Ținând seama de principiile pe care și le stabilesc revizorii traducerii lui Milescu (respectarea textului traducătorului) și de specificul procesului traductologic (este privilegiată traducerea literală sau lingvistică), trebuie admis, fără a exagera, că SEPT. LONDINI 1653 nu a exercitat în acest caz o influență asupra activității de revizuire. Putem admite că Ms. 45 ilustrează întocmai traducerea lui Milescu efectuată pe baza ediției FRANKF., confirmată și de reeditarea din 1687 (SEPT. VENEȚIA 1687), texte în care raportul disjunctiv este exprimat în toate cele trei versete supuse analizei:

FRANKF., SEPT. VENEȚIA 1687:

τηλαυγής, λευκαίνουσα ἢ πυρρόζουσα (Lev. 13:19)

τηλαυγές, λευκόν, ἢ πυρρόζον, (ἢ ἔκλευκον) (Lev. 13:24)

ἀφῆς λευκή, ἢ πυρρόζουσα (Lev. 13:43).

Observația este importantă pentru că atestă existența unor deosebiri între edițiile textului original grecesc, pe care analiza trebuie să le aibă obligatoriu în vedere, acestea putând explica o serie de divergențe la nivelul traducerilor românești ale textului biblic. Dacă în cazul BB 1688 filiația cu textul grecesc este evidentă, fiind rezultatul unei asumări deliberate a soluțiilor de traducere propuse de Ms. 45, în cazul ediției ANANIA 2001 este dificil de stabilit cum a ajuns traducătorul la echivalările menționate mai sus. În mod sigur, Î. P. S. Bartolomeu Anania nu a ținut seama de RAHLFS pentru Lev. 13:19, ediție în care raportul disjunctiv este clar exprimat. Ipoteza unei influențe exercitate de anumite traduceri moderne nu trebuie exclusă. Ea se confirmă în cazul exemplului din Lev. 13:24, verset în care dubla referință cromatică din textul original grecesc (gr. *λευκόν ὑποπυρρόζον*, cf. RAHLFS) este redată prin compusul (*pată lucie*) *roșiatică-albicioasă*, soluție de echivalare prezentă în câteva ediții consultate de autor (BIBL. 1936 și BIBL. 1944). Ceea ce surprinde este ordinea elementelor componente ale compusului. Mult mai naturală și în spiritul textului grecesc ar fi fost echivalarea prin compusul *albă-roșiatică*, la care recurge, de exemplu, ediția MICU 1795.

2.4. Analiza comparativă a referințelor cromatice în BB 1688 și ANANIA 2001 ilustrează existența unui al patrulea tip de divergențe de traducere: echivalarea aceleiași ocurențe din textul original grecesc prin cuvinte cromatice distincte din punct de vedere formal, dar care nu aparțin aceleiași familii lexicale.

În trei versete din cartea *Leviticului* (Lev. 13:31,32,36), în care sunt relatate o serie de episoade privitoare la lepră, se face referire la culoarea firelor de păr de pe pielea suspectată a fi bolnavă. BB 1688 prezintă cuvinte din categoria cromatică ROȘU (*păr rușând, păr roșiatic, părul cel roșiatic*), iar ANANIA 2001 din categoria GALBEN (*păr gălbui* în toate cele trei ocurențe). Deși în fiecare ediție prezența unui cromonim din aceeași categorie cromatică (ROȘU, respectiv GALBEN), în fiecare din cele trei versete amintite, conferă o coerență semantică secvenței din care fac parte, deosebirea nu este totuși lipsită de importanță:

BB 1688:

Și de va vedea preotul pipăirea struncinăturii și, iată, vederea nu este mai gropilată decât pielea și păr rușând nu va fi în ea, și va osebi preotul pipăirea struncinăturii șapte zile (Lev. 13:31)

Și va vedea preotul pipăirea, a șaptea zi și, iată, nu s-au răvărsat struncenătura și păr roșiatic nu iaste într-însa și vederea struncenăturii nu iaste gropilată den piale (Lev. 13:32)

(Iară de să va răvărsa cu răvărsătură în piale struncinătura după ce se va curăți el, și-l va vedea pre dânsul preotul și, iată, s-au răvărsat struncinătura în piale.) Nu va socoti preotul pentru părul cel roșiatic; necurat iaste (Lev. 13:36)

ANANIA 2001:

Dacă însă preotul, la cercetarea petei de chelbe, va vedea că ea nu este mai adâncă decât pielea și că părul de pe ea nu este gălbui, atunci preotul îl va închide pe cel cu pata de chelbe timp de șapte zile (Lev. 13:31)

În cea de a șaptea zi va cerceta preotul pata: dacă chelbea nu s'a întins și părul de pe ea nu este gălbui și nici nu e chelbea mai adâncă decât pielea (Lev. 13:32)

Și dacă preotul va vedea că chelbea se lățește pe piele, atunci preotul nici măcar nu va mai cerceta dacă părul e gălbui: acela e necurat (Lev. 13:36).

Textul original grecesc din edițiile consultate (cf. RAHLFS, FRANKF., SEPT. LONDINI 1653, SEPT. VENEȚIA 1687) îl indică pe gr. *ξανθός* („yellow, of various shades, freq. with a tinge of red, brown, auburn”, cf. LSJ) în diferite întrebări morfologice. Definiția lexicografică a cuvântului grecesc permite formularea unor observații cu privire la echivalarea acestuia în edițiile românești. Dacă admitem că gr. *ξανθός* este un cuvânt cromatic din categoria GALBEN, înseamnă că ediția ANANIA 2001 redă întocmai imaginea cromatică din textul original. În acest context, soluția de traducere propusă în BB 1688, fidelă celei din Ms. 45, ar trebui interpretată ca greșeală de traducere în raport cu originalul grecesc. O asemenea perspectivă este, însă, mult prea rigidă. Nu trebuie pierdut din vedere că fenomenul cromatic este strâns legat de fenomenul perceptiv, că limitele dintre categoriile cromatice nu sunt clar stabilite la nivelul sistemului unei limbi oarecare și că analiza se realizează pe baza unui text particular, textul biblic în limba română fiind rezultatul unei activități de traducere realizate pe anumite principii metodologice.

Pornind de la aceste considerații, se poate afirma că BB 1688 se înscrie, cu referire strictă la acest exemplu, în categoria traducerilor care își propun să respecte nu atât litera, cât mai ales mesajul din textul sursă. Referințele cromatice joacă un rol descriptiv-identificator în originalul grecesc, valoare semantico-pragmatică recuperată nu doar în ediția ANANIA 2001, ci și în BB 1688. Trebuie remarcat că edițiile care au urmat BB 1688, revizuri directe sau indirecte ale textului de la București (MICU 1795, BIBL. 1819, FILOTEI, ȘAGUNA, BIBL. 1914), recurg la cuvinte din categoria cromatică ROȘU. Generalizarea acestei situații se datorează revizuirii efectuate la sfârșitul secolului al XVIII-lea de către Samuil Micu, text preluat și adaptat la sistemul ortografic și normele limbii literare în vigoare în epocile respective de celelalte ediții ale textului biblic. De ce nu intervine Samuil Micu în text și de ce păstrează soluția de traducere propusă de revizorii primei ediții integrale a Bibliei, este greu de stabilit. În ansamblu, revizuirea sa se dovedește deosebit de minuțioasă, modificările aduse BB 1688 fiind de obicei marcate în notele paginale (cf. „în cea veche easte”). Fie că este vorba de neatenție, fie că Micu a considerat acceptabilă traducerea din BB 1688, ipoteză mult mai convingătoare, cert este că revizuirile ulterioare nu s-au aplecat asupra acestui aspect, putând fi considerate revizuri formale și nu de substanță ale textului biblic. BIBL. 1914, de exemplu, ar fi putut beneficia de cel puțin două traduceri anterioare (HELIADE 1858 – *gălbuii*, BIBL. 1874 – *galbenu, negru*) în care echivalările propuse pentru cuvintele cromatice din versetele amintite ar fi putut pune o serie de întrebări revizorilor. Numai că traducerea lui Heliade, despre care se știe că urmează textul original grecesc, și BIBL. 1874, ale cărei surse nu sunt clar stabilite, dar care în mod sigur a recurs și la traducerea latinească (cf. VULG., Lev. 13:31, *capillum nigrum*), sunt în epocă ediții stigmatizate de Biserica ortodoxă: prima pentru orientarea latinistă și îndrăzneala în echivalări, cea de-a doua pentru că este tipărită sub auspiciile Societății Biblice pentru Britania și Străinătate, înțelegând de aici că nu se putea bucura de autoritate în cadrul așa-zisei tradiții biblice românești.

Dacă în cazul BB 1688 asistăm la o anumită libertate de interpretare în echivalarea cuvântului gr. *ξανθός*, favorizată de conținutul semantic al unității lexicale, în ediția ANANIA 2001 traducătorul rămâne fidel nu doar spiritului, ci și literei textului original grecesc, evitând de această dată pericolul, deja amintit, al amestecului surselor textuale avute la dispoziție.

3. Concluzii

Deși se admite că textul biblic este unul și același, exemplele supuse analizei în paginile de mai sus demonstrează însă contrariul. Traducerile și revizuirile textului biblic, realizate de persoane diferite, în epoci diferite, scot la lumină o serie de aspecte divergente care nu fac decât să ilustreze un fapt bine cunoscut, acela al dificultății și complexității activității de traducere a unui text încărcat de semnificații religioase.

Analiza celor două ediții românești ale Bibliei reușește să identifice mai multe tipuri de divergențe de traducere a cromonimelor și propune o serie de argumente pentru justificarea acestor situații. Exemplele minuțios analizate arată că divergențele se datorează unor greșeli de copiere a textului biblic, influenței altor traduceri sau revizurii biblice din epocă sau dorinței traducătorului (revizorului) de a reda în limba română un text cât mai clar și transparent.

Note

[1] „The Bible is many things, but a very important part of its nature as a book is that it is primarily a theological document” (Arichea, 1992: 40); „Both of these aspects [the Bible as both human composition and sacred literature] are equally important and should therefore be taken seriously in the translation task” (Arichea, 1992: 62).

[2] Fără îndoială, o traducere efectuată în exclusivitate pe principiile uneia din cele două metode amintite nu este imposibil de realizat; produsul rezultat în urma mecanismului de transpunere într-un alt idiom își pierde însă calitatea de traducere, fie pentru că echivalarea *mot à mot* conduce la un text inacceptabil din punct de vedere gramatical și semantic, fie pentru că echivalarea mult prea liberă conduce la crearea unui alt univers textual.

[3] Pentru chestiuni teoretice legate de traducere și terminologia *traducere lingvistică – traducere interpretativă*, vezi Lederer (1994).

[4] Despre *traducerea liberă și traducerea literală* și a raportului care se instituie între aceste două forme de redare a textului biblic dintr-un idiom în altul, vezi Barr (1979). Autorul studiului se oprește asupra traducerii din ebraică în greacă a textelor biblice vechi și ajunge la următoarea concluzie: „It has been shown, I think, that *literal* and *free* are not clear and simple terms in the world of ancient biblical translation. There are numerous ways in which a version could be both at the same time (...). Ancient biblical translation are seldom pure exponents of either the literal or the free mode of operation” (p. 50 / 324). În aceeași direcție merge și Tuggy (2003: 245): „The literal-idiomatic debate is founded in some degree at least on such a false assumption, and when that assumption is called into question, it is possible to see much more clearly how both camps in the debate are largely right”.

[5] „To be sensitive to culture, the translator must be aware of the fact that cultures are dynamic, acting and reacting – that they are very much alive. Culture is not a dead tradition. Culture is the here and now, with a past and most likely a future” (Luzbetak, 1992: 119). „Nor can a translator put his / her subjectivity aside (This subjectivity involves the personal educational background of the translator, as well as his / her character, mentality, attitudes, experiences, individuality concerning literary style etc.)” (Lothmann, 2009: 219). Cu privire la așa-numita tradiție de interpretare care intervine în procesul traductologic și influențează receptarea textului tradus (relația tripartită *text – traducător – cititor* este regândită și dezvoltată: *text – traducător – tradiție – cititor*), vezi Kraus (2008).

[6] Vezi Bădiliță (2004).

[7] Vezi Munteanu (2008), Gafton (2009).

[8] Printre factorii extra-lingvistici care pot influența activitatea traductologică se numără: „coexistența unor « ideologii literare » diverse, intenția de ordin pragmatic care stă la baza unei inițiative cultural-editoriale, atitudinea față de textul tradus, proiectarea, de către autorii-traducători, a caracteristicilor și a obiectivelor propriului text, selectarea izvoarelor, raportul cu tradiția scrisă anterioară și cu inițiative similare contemporane” (Munteanu, 2009: 42).

[9] Sintagmele *formal correspondence* și *dynamic equivalence* sunt întrebuințate în lucrările de traductologie moderne în sensul de *traducere literală*, respective *traducere liberă*: „formal correspondence: quality of a translation in which the features of the form of the source text have been mechanically reproduced in the receptor language. Typically, formal correspondence distorts the grammatical and stylistic patterns of the receptor language and hence distorts the message, so as to cause the receptor to misunderstand or to labor unduly hard” (Nida / Taber, 1982: 201), „dynamic equivalence: quality of a translation in which the message of the original text has been so transported into the receptor language that the response of the receptor is essentially like that of the original receptors. Frequently the form of the original text is changed; but as long as the change follows the rules of back transformation in the source language, of contextual consistency in the transfer, and of transformation in the receptor language, the message is preserved and the translation is faithful” (Nida / Taber, 1982: 200).

[10] Vezi Cândea (1979).

[11] „Î. P. S. Bartolemeu Anania pendulează dezinvolt între TM și LXX”, Bădiliță (2004).

[12] Gafton (2009) vorbește despre „dorința” revizorilor de a rămâne fideli tiparului structural și funcțional al limbii grecești în varianta sa cultă. Filologul ieșean stabilește că BB 1688 nu este o „vulgată”, cuvântul fiind întrebuințat cu sensul de text accesibil care se adresează mării majorității a unei populații oarecare.

[13] Unele ediții românești recurg la o glosă explicativă a numelui propriu *Edom*, facilitând astfel accesul cititorilor la o înțelegere rapidă și corectă a pasajului. Este cazul BIBL. 1874 (*Și Esau dăise lui Iacob: Dă-mi, rog-te, să mânânc din această mâncare roșie, că sunt ostentit. De aceea fu chîămat numele lui – Edom (roșu)*) și CORN. 1921 (*Și Esau a zis lui Iacob: „Dă-mi, te rog, să mînc din ciorba aceasta roșiată fiindcă sunt rupt de oboseală.” Pentru aceea s-a dat lui Esau numele Edom (Roș)*).

[14] Este vorba de cel puțin 3 ediții englezești ale textului biblic; vezi Cândea (1979: 137).

[15] Vezi Cândea (1979: 122).

[16] Vezi Cândea (1979: 122-123).

[17] „Ms. 4389 este o traducere influențată de izvodul lui Milescu”, cf. Cândea (1979: 134).

[18] Reproducem contextele în care este înregistrată structura comparativă în ediția critică modernă RAHLFS: *καὶ ἐγενήθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὡσεὶ χιών* (Ieș. 4:6), *καὶ ἰδοὺ Μαριαμ λεπρῶσα ὡσεὶ χιών* (Num. 12:10), *καὶ ἐξῆλθεν ἐκ προσώπων αὐτοῦ λελεπρωμένος ὡσεὶ χιών* (4 Reg. 5:27).

[19] Este surprinzător că pentru celelalte două ocurențe ale adjectivului *alb* traducătorul nu recurge la parantezele drepte, ceea ce arată o anumită inconsecvență de metodă.

Bibliografie

ARICHEA, Daniel C., *Theology and translation: the implications of certain theological issues to the translation task*, în Philip C. Stine (ed.), *Bible translation and the spread of the church. The last 200 years*, E. J. Brill, Leiden, New York, Köln, 1992, p. 40-67.

- BARR, James, *The Typology of Literalism in Ancient Biblical Translations*, în „Mitteilungen des Septuaginta-Unternehmens (MSU)”, XV, nr. 11 (1979), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, p. 279-325 sau p. 5-51 (extras).
- BĂDILIȚĂ, Cristian, *Septuaginta în limba română*, I-II, în „România literară”, nr. 10-11 (2004), (www.romlit.ro, consultat în 2011).
- CÂNDEA, Virgil, *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în vol. *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 79-224.
- GAFTON, Alexandru, *Relația dintre sursele traducerilor biblice și concepția de la baza acestora*, în A. Gafton, S. Guia, I. Milică (redactori), *Text și discurs religios*, nr. 1 (2009), p. 125-134.
- KRAUS, Wolfgang, *Septuaginta Deutsch (LXX. D) – Issues and Challenges. Ps 95 MT / 94 LXX as a test case*, în H. Ausloos, J. Cook ș.a. (ed.), *Translating a translation. The LXX and its modern translations in the context of early judaism*, Uitgeverij Peeters, Leuven, Paris, Dudley, MA, 2008, p. 119-131.
- LEDERER, Marianne, *La traduction aujourd'hui. Le modèle interprétatif*, Hachette, Paris, 1994, Première partie – *Aspects théoriques de la traduction*, p. 11-108.
- LOTHMANN, Timo, *Functional equivalence revisited – Adequacy and conflict in the Tok Pisin Bible translation*, în Petra Rüdiger, Konrad Gross (ed.), *Translation of cultures*, NY, Amsterdam, New York, 2009, p. 215-234.
- LSJ = H. G. Liddell, R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, with a revised Supplement, Oxford, 1996.
- LUZBETAK, Louis J., *Contextual translation: the role of cultural anthropology*, în Philip C. Stine (ed.), *Bible translation and the spread of the church. The last 200 years*, E. J. Brill, Leiden, New York, Köln, 1992, p. 108-119.
- MUNTEANU, Eugen, *Biblia de la București (1688) în raport cu versiunile ulterioare ale Sfintei Scripturi în limba română. Un punct de vedere filologic*, în *Sfânta Scriptură și Sfânta Liturghie izvoare ale vieții veșnice*, ediție îngrijită de Pr. Lect. Dr. Mihai Vizitiu, Trinitas, Iași, 2008, p. 111-133.
- MUNTEANU, Eugen, *Lexicalizarea în limba română a conceptelor de origine biblică*, în „Tabor”, III, nr.1 (2009), p. 41-51.
- NIDA, E. A. / TABER, C. R., *The Theory and Practice of Translation*, Leiden, 1982.
- TUGGY, David, *The literal-idiomatic Bible translation debate from the perspective of cognitive grammar*, în Kurt Feyaerts (ed.), *The Bible through metaphor and translation. A cognitive semantic perspective*, Peter Lang, Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt a.M., New York, Wien, 2003, p. 239-288.

Ediții biblice consultate

- ANANIA 2001 = *Biblia sau Sfânta Scriptură. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod (...), redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001.
- BB 1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a ceii Noao Leage, toate care s-au tălmăcit dupre limba elinească spre înțeleagerea limbii rumânești, cu porunca preabunului creștin și luminatului Domn Ioan Șărban Cantacozino Basarabă Voievod (...)*, București, 1688; Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.
- BIBL. 1819 = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii vechi și a ceii noao, cu cheltuiala Roșienestii Soșietăți a Bibliei, în Sanktpeterburg, în tipografia lui Nic. Grecea, în anul 1819, avgust, 15 zile*.
- BIBL. 1874 = *Sânta Scriptură a Vechiului și Noului Testamentu*. Edițiune nouă, revăzută după tecsturile originale și publicată de Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate, Iași, 1874.
- BIBL. 1914 = *Biblia adecă dumnezeiasca Scriptură a legii Vechi și a Celei Nouă, tipărită în zilele majestății sale Carol I (...)*, Ediția Sfântului Sinod, București, 1914.

- BIBL. 1936 = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament* (traducători: Nicodim Munteanu, Gala Galaction, Vasile Radu), București, 1936.
- BIBL. 1968 = *Biblia sau Sfânta Scriptură, tipărită (...) cu aprobarea Sfântului Sinod*, București, 1968.
- BIBL. JÉR. = *La Bible de Jérusalem*, Éditions du Cerf, Paris, 1973.
- CORN. 1921 = *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, texte traduit par D. Cornilescu, Societatea Evanghelică Română, București, 1921.
- FILOTEI = *Biblia sau Testamentul Vechi și Nou (...) tipărit (...) prin binecuvântarea (...) iubitorului de Dumnezeu Episcop al sfintei Episcopii Buzăul, D. D. Filoteiu, Buzău, 1854.*
- FRANKF. = *Τῆς θείας Γραφῆς Παλαιάς δηλαδὴ καὶ Νέας Διαθήκης ἅπαντα - Divinae Scripturae nempe Veteris ac Novi Testamenti omnia, Graece, a viro doctissimo recognita et emendata, variisque lectionibus aucta et illustrata*, Frankofurti ad Moenum, apud Andreae Wecheli haeredes, 1597.
- HELIADÉ 1858 = *Biblia Sacra que coprinde Vechiul și Noul Testament după quei septedeci, tradusa din hellenesce dupo editia typarita in Athene 1843 sub preveghierea Synodului sacru al Helladei de I. Heliade R., Paris, in typographia lui E. Voitelain si comp (...)*, Paris, 1859.
- MICU 1795 = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao, care s-au tălmăcit de pre limba elinească pre înțălesul limbii românești (...)*, Blaj, 1795 sau *Biblia de la Blaj*; pour l'édition moderne Ioan Chindriș et Eugen Pavel (coord.), Tipografia Vaticana, Roma, 2000.
- Ms. 4389 = *Manuscrisul românesc 4389*, Biblioteca Academiei Române; manuscrisul conține traducerea integrală a *Vechiului Testament*, efectuată după slavonă și latină de un anonim muntean (Daniil Andrean Panoneanu) în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.
- Ms. 45 = *Manuscrisul românesc 45*, Biblioteca filialei Cluj a Academiei Române, fondul Blaj; manuscrisul conține traducerea integrală a *Vechiului Testament*, efectuată de Nicolae Milescu și revizuită de un anonim moldovean (Dosoței) în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.
- NTB 1648 = *Noul Testament sau Împăcarea cu Leagea noao a lui Iisus Hristos Domnului nostru. Izvodit cu mare socotiță, den izvod grecescu și slovenescu pre limbă rumânească (...)*, Bălgrad, 1688 [ediția modernă: Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1988].
- RADU-GAL. 1938 = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament, tradusă după textele originale ebraice și grecești de preoții profesori Vasile Radu și Gala Galaction, din înalta inițiativă a Majestății sale Regelui Carol II*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1938.
- RAHLFS = *The Septuagint (LXX) (with morphological data)*, text stabilit de Alfred Rahlfs, 2005, <http://www.bibles.org.uk>.
- SEPT. LONDINI 1653 = *Ἡ παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τοὺς ἑβδομηκοντα. Vetus Testamentum Graecum ex Versionem Septuaginta Interpretum, Juxta Exemplar Vaticanum Romae editum (...)*, Londini, Excudebat Rogerus Daniel, 1653.
- SEPT. VENEȚIA 1687 = *Ἡ θεία Γραφή δηλαδὴ, Παλαιάς, καὶ Νέας Διαθήκης ἅπαντα. Divina Scriptura nempe Veteris ac Novi Testamenti omnia. A viro doctissimo recognita et linguarum peritissimo diligenter recognita, et multis in locis emendata, variisq; lectionibus ex diuersorum Exemplarium collatione decerptis, et ad Hebraicam veritatem in veteri Testamento reuocatis aucta et illustrata*, παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, Veneția, 1687.
- ȘAGUNA = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a legii cei vechi și a cei noao*, tipărită (...) sub supravegherea și cu binecuvântarea excelenței sale, prea sfințitul Domn Andreiu, Baron de Șaguna, Sibiiu, 1956-1958.
- VULG. = *Bibliorum Sacrorum juxta Vulgatam, clementinam nova editio (...)*, curavit Aloisius Grammatica, Typis polyglotis Vaticanis, 1929 [le texte est identique avec l'édition de 1565, *Biblia ad vetustissima exemplaria castigata (...)*, Antverpie, ex officina Christophori Platini].
- VULG. BLAJ 1760-1761 = *Biblia Vulgata (1760-1761)*, vol. I-V, Ioan Chindriș et Niculina Iacob (coord.), Editura Academiei Române, București, 2005.